

SLAVIA ORIENTALIS TOM LXXI, NR 1, ROK 2022
DOI: 10.24425/slo.2022.141147

Beata Trojanowska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

**„HOMO HAPTICUS” A KATEGORIA
„MEŻA SPRAWIEDLIWEGO”.
(NIEŚMIERTELNY GOŁOWAN NIKOŁAJA LESKOWA
I LAUR JEWGENIJA WODOŁAZKINA)**

**"Homo hapticus" Versus the Category of the Pious Man.
(*The Immortal Golovan* by Nikolai Leskov and *Laurus* by Eugene Vodolazkin)**

ABSTRACT: The theme of the article focuses on the description of the tactile sphere selected for the presentation of Russian literary prose figures from the second half of the 19th century and the beginning of the 21st century. The term "homo hapticus" is understood in the article as a characterization of a figure expressed through touch. At the same time, haptics, representative of the physical, biological side of the characters' functioning in the world, is closely related to their spiritual sphere and can be referred to types of saintly characters. These dependencies are expressed by both the touching and the touched subject, and in particular by the body elements involved in the haptic turn – in my examples these are the hands and the mouth. The author of the article comes to the conclusion that the haptics of the analysed characters abolishes the binary between the material and spiritual worlds. He points out that touch reflects not only a specific physical action, but is closely related to the Russian cultural context, primarily the religious. It is the haptics of the figures who act as healers that allows them to be called righteous men – expressing a loving Christian attitude towards their fellow man.

KEYWORDS: Russian literature, the pious man, homo hapticus, Leskov, Vodolazkin, material word, spiritual word

„Kultura błysków, dźwięków i obrazów, w jakiej żyjemy, przemilcza świat dotyku”¹.

Przytaczany wyżej cytat z eseju *Dotknięcie świata*² autorstwa Jolanty Brach-Czajny podkreśla istotną rolę doświadczania dotyku w wiedzy człowieka o nim samym i otaczającym go świecie. Zmysł dotyku jest przedmiotem kompleksowych badań neuro-

¹ J. Brach-Czajna, *Dotknięcie świata*, [w:] *Błony umysłu*, Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2003, s. 57.

² *Ibidem*, s. 57-72.

logicznych, biologicznych i psychologicznych³. Martin Grunwald – niemiecki uczony, zajmujący się zmysłem dotyku w wymienionych wyżej dziedzinach nauki, w swej publikacji⁴ stwierdza jednoznacznie, że bez dotyku nie moglibyśmy ogarnąć umysłem własnego istnienia, a pełni on jedną z podstawowych funkcji – określa stałą świadomość naszego ciała⁵. Interesujące filozoficzne rozważania nad istotą cielesności i taktylności człowieka zostały przedstawione w pracach: Michaiła Epsztejna⁶, Michaiła Jampolskiego⁷, a także francuskich myślicieli Jeana Baudrillarda⁸ i Rogera Caillois⁹. W części teoretycznej niniejszego artykułu odwoływać się będę do opisu haptyki reprezentatywnego dla M. Epsztejna, a sformułowanego w jednym z rozdziałów jego pracy zatytułowanej *Filozofia ciała*¹⁰ (*Философия тела*, 2006).

Interesujące, że sfera dotyku w opisie bohaterów literackich rzadko bywa przedmiotem osobnych badań poetologicznych, a pojawia się jako dodatkowa informacja na temat kinetyki postaci. W tym miejscu należy wspomnieć, że w ramach cyklicznie odbywającej się Międzynarodowej Konferencji organizowanej przez Instytut Filologii Słowiańskiej UW, a zatytułowanej *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich* dwa sympozja naukowe dotyczyły interesującej mnie problematyki (*Ciało*, 2009 i *Zmysły*, 2013). Wśród artykułów opublikowanych w tomach pokonferencyjnych o sygnalizowanej uprzednio tematyce na uwagę zasługują w szczególności dwa teksty. W pierwszym Wawrzyniec Popiel Machnicki¹¹ przedstawia charakterystykę ciała w ujęciu literatury postmodernistycznej na przykładzie twórczości Wiktora Jerofiejewa. W drugiej zaś publikacji rosyjska badaczka Nina Osipowa¹² w części teoretycznej objaśnia pojęcie kodu cielesno-taktylnego, odwołując się do haptycznego rozumowania M. Epsztejna. Obydwie prace łączą teoretyczne rozważania nad ciałem i tykalnością z konkretną ilustracją literacką. Niezaprzeczalny wkład w rozwój badań nad taktylnością wniosła także Ogólnopolska Konferencja Interdyscyplinarna *W kulturze dotyku? Dotyk i jego reprezentacje w tekstach kultury*, której pokłosiem jest tom pokonfe-

³ Na Uniwersytecie w Lipsku powstało jedyne w Europie laboratorium haptyczne, którego założycielem i kierownikiem jest niemiecki psycholog Martin Grunwald.

⁴ M. Grunwald, *Homo hapticus. Dlaczego nie możemy żyć bez zmysłu dotyku*, tłum. E. Kowynia, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2019, ss. 220.

⁵ Ibidem, s. 12.

⁶ М.Н. Эпштейн, *Философия тела*, Г. Гульчинский, *Тело свободы*, Санкт-Петербург: Алетея, 2006, ss. 432.

⁷ М. Ямпольский, *Сквозь тусклое тело*, Москва: Новое литературное обозрение 2010, ss. 705.

⁸ Ж. Бодрийяр, *Символический обмен и смерть*, Москва: Добросвет 2000, ss. 387.

⁹ Р. Кайуа, *Миф и человек. Человек и сакральное*, Москва: ОГИ 2003, ss. 98.

¹⁰ М.Н. Эпштейн, *Хаптика. Человек осязающий*, [в:] *Философия тела...*, s. 16-38.

¹¹ W. Popiel-Machnicki, *Тело в постмодернистском дискурсе (на примере творчества Виктора Ерофеева)*, „Slavica Wratislaviensia” CLIII, *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, Wrocław 2011, UAWr, No 3277, s. 407-415.

¹² N. Osipowa, *Телесно-тактильный код как способ чувственного восприятия мира в поэзии русской эмиграции 1920-1940 гг.*, „Slavica Wratislaviensia” CLVIII, *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, Wrocław 2014, UAWr, No 3570, s. 217-227.

ryncyjny¹³ prezentujący szeroko rozumiane badania nad sferą dotyku w filozofii, literaturze, sztuce, filmie, nowych mediach, socjologii i psychologii.

Do opisu zmysłu dotyku w literaturze potrzebne jest opracowanie aparatu pojęciowego, który często zapożyczany jest z innych dziedzin nauki. Umożliwia on sensualną charakterystykę postaci i jej kinetyki, pozwalającą na bardziej wnikliwą prezentację tego zmysłu w świecie fikcji literackiej. Podstawowym terminem, jakim ja się posługuję w artykule jest pojęcie „haptyki“, które według M. Grunwalda¹⁴ ma dwa podstawowe znaczenia: 1) dziedziny badającej narząd dotyku u ludzi zwierząt i 2) właściwości obiektów, które poznajemy dotykiem. Według mnie, najlepiej istotę haptyki objaśnia M. Epsztejn: „Хаптика (haptics) — наука об осязании и прикосновении, о коже как органе восприятия и творчества, о тактильных формах деятельности и самовыражения”¹⁵. W powyższej definicji uczyony zwraca uwagę na sam dotyk jako zmysł i związane z nim mechanizmy dotykania, podkreśla znaczącą rolę skóry w procesie komunikacji, co umożliwia człowiekowi wyrażenie samego siebie i wpływa na charakter relacji z otaczającym światem. Samo określenie „haptyczność“ czyli dotykalność, czy inaczej „sfera tykalna“ to wyrażenie potrzebne do opisu ciała i jego kinetyki. Stąd odwołania do przymiotnika „haptyczny“, używanego w różnych kombinacjach: zwrotu i poznania haptycznego, informacji i sytuacji haptycznej. Dla przykładu, Anna Łebkowska w artykule *Afirmacja dotyku w dyskursie współczesności*¹⁶ synonimicznie traktuje określenia „dotykalny“ i „tykalny“.

Trudno oprzeć się wrażeniu, że w przypadku literaturoznawczych dociekań nad literaturą rosyjską opis sfery dotykowej postaci jako nadrzędnego celu badawczego jest traktowany w sposób marginalny i rzadko bywa głównym elementem charakterystyki bohatera¹⁷. Wyjątek stanowi studium poetyckie¹⁸ polskiego rusycysty – Jerzego Faryny, który często analizował utwory rosyjskich twórców w wymiarze sensualnym¹⁹.

Podążając „dotykowym” tropem badań poddam analizie utwory literackie dwóch przedstawicieli literatury rosyjskiej, których wybór jest nieprzypadkowy, a uwarunko-

¹³ *W kulturze dotyku? Dotyk i jego reprezentacje w tekstach kultury*, red. A. Łebkowska, Ł. Wróblewski i P. Badysiak, Kraków: «NOMOS» 2016, ss. 332.

¹⁴ M. Grunwald, *Homo hapticus. Dlaczego nie możemy żyć bez zmysłu dotyku...*, s. 189.

¹⁵ М.Н. Эпштейн, *Хаптика. Человек осязающий...*, s. 16.

¹⁶ A. Łebkowska, *Afirmacja dotyku w dyskursie współczesności*, [w:] *W kulturze dotyku? Dotyk i jego reprezentacje w tekstach kultury...*, s. 13.

¹⁷ W tym miejscu trzeba odnotować rosyjską monografię poświęconą opisowi zmysłów w literaturze: Л. Ляпина, *Сенсорная поэтика в русской литературе XIX века*, Москва: Palmarium, Academic publishing 2014, ss. 169. Autorka pracy prezentuje różne opisy zmysłowości na przykładach klasycznej literatury rosyjskiej (formę i barwę, dźwięki, zapachy, smak, polisensoryczność), natomiast samemu dotykowi, a bardziej „relacjom dotykowym” poświęca zaledwie dwa artykuły: *Температурные характеристики в лирике М.Ю. Лермонтова*, (s. 67-77) oraz *«Мама» и «печка» в рассказе А.П. Чехова, «Гриша»* (s. 78-83).

¹⁸ Е. Фарыно, *Введение в литературоведение*, Учебное пособие. Издательство РГПУ им. А.И. Герцена 2004, ss. 639.

¹⁹ *Ibidem*, s. 208, 352-362.

wany zaprezentowanymi przez nich literackimi portretami „mężów sprawiedliwych”. Pierwszy z nazwanych twórców to przedstawiciel rosyjskiego realizmu – Nikołaj Leskow (1831-1895) i jego opowiadanie *Nieśmiertelny Gołowan* (*Несмертельный Голован*, 1880). Drugi zaś pisarz, uważany za przedstawiciela rosyjskiego postmodernizmu – Jewgienij Wodołazkin (ur. 1964) znany jest jako autor powieści *Laur* (*Лавр*, 2012). W obydwu przypadkach głównych bohaterów zaliczyć należy do postaci pozytywnych²⁰ często określanych mianem „mężów sprawiedliwych”²¹, których zarówno czyny, jak i towarzysząca im kinetyka ciała ma także znaczenie symboliczne i może być odczytana w kodzie kulturowym. Zwykle w rozważaniach literaturoznawczych nad kategorią męża sprawiedliwego („праведника”) badacze koncentrują swoją uwagę na religijnej sferze funkcjonowania tej postaci, jednak w przypadku Leskova ten typ bohatera ma także wymiar moralny i społeczny²², swoisty dla kultury rosyjskiej. W tym miejscu należy wspomnieć, że autor *Nieśmiertelnego Gołowana* stworzył w swojej prozie bogatą galerię mężów sprawiedliwych²³, stając się tym samym twórcą nowego praktycznego rozumienia ich roli w kontekście nie tylko religijnym, ale i społecznym. Podobne uwarunkowania dotyczą także obrazu męża sprawiedliwego w powieści *Laur* Wodołazkina²⁴.

²⁰ Postać męża sprawiedliwego w praktyce literackiej autora *Nieśmiertelnego Gołowana* w sposób szczegółowy została omówiona w publikacji: И. Столярова, *В поисках идеала. (Творчество Н.С. Лескова)*, Ленинград: Издательство Ленинградского университета 1975, ss. 231 i wielu innych; Б.Я. Бухштамб, *Сказы о народных праведниках («Очарованный странник», «Левша», «Тупейный художник» Н.С. Лескова)*, [w:] *Вершины. Книга о выдающихся произведениях русской литературы*, сост. В.И. Кулешов, Москва: Детская литература 1983, s. 5-15; В. Хализев, О. Майорова, *«Лесковская концепция праведничества». В мире Лескова. Сборник статей*, Москва: Советский писатель 1983, s. 196-232.

²¹ Typ postaci określanej w języku rosyjskim mianem „праведник” można przetłumaczyć na język polski jako „świętobliwy”, „mąż sprawiedliwy” czy też „mały człowiek o wielkim sercu”. Na podstawie: Z. Barański, *Mikołaj Leskow*, [w:] *Historia literatury rosyjskiej*, red. M. Jakóbiec, Warszawa 1976, t. 2, s. 247.

²² B. Trojanowska, „*Odchodząca*” *Ruś i Rosja w twórczości Mikołaja Leskova. Postaci, motywy, sposoby wyrażania*, Bydgoszcz 2008, s. 33.

²³ Rosyjski literaturoznawca – Aleksandr Gorielow zalicza do Leskowowskiego cyklu opowiadań o mężach sprawiedliwych powstałych w latach 70. i 80. XIX wieku dziesięć utworów pisarza, są wśród nich: *Wędrowiec urzeczony* (*Очарованный странник*, 1873), *Pigmej* (Пигмей, 1876), *Samodum* (*Однодум*, 1879), *Cher-Amour* (*Шерамур*, 1879), *Rosyjski demokracja w Polsce* (*Русский демократ в Польше*, 1880), *Nieśmiertelny Gołowan* (*Несмертельный Голован*, 1880), *Klasztor kadetów* (*Кадетский монастырь*, 1880), *Maikut...* (*Левша...*, 1881), *Nieprzekupni inżynierowie* (*Инженеры бесребреники*, 1887) oraz *Człowiek na warcie* (*Человек на часах*, 1889). Uczony wyróżnia dwie kategorie świętobliwych w twórczości Leskova – pierwszą grupę stanowią bohaterowie żyjący według elementarnych zasad współczucia, miłości bliźniego i dobra, natomiast przedstawiciele drugiej grupy poszukują swojego ideału, znajdują go i starają się żyć według Bożych przykazań. Zob.: Ал. Горелов, *Хожение за истиной*, [w:] <http://leskov.lit-info.ru/leskov/about/hozhdenie-za-istinoy.htm> (29.06.2021).

²⁴ Cenną pozycję w przybliżeniu twórczości Wodołazkina, w tym i omawianej powieści *Laur*, stanowi zbiorowa monografia pod red. A. Skotnickiej i J. Świeżego z serii: *Знаковые имена современной*

Ja natomiast chciałabym pokazać ten typ bohatera w wybranych tekstach literackich, wychodząc od obserwacji i opisu haptyki ich ciała. Moim celem jest dokonanie porównania opisu sfery tykalnej Leskowowskiego męża sprawiedliwego z Laurem Wodołazkina, przyjmując założenie, że ciało i jego kinetyka są źródłem różnych informacji o postaci²⁵, i to właśnie jej haptyka ilustruje oddziaływanie człowieka na otaczający go świat, głównie poprzez skórę. Charakterystyczny dla tego typu bohatera opis sfery tykalnej może stanowić ważne źródło informacji nie tylko o samej postaci, ale i o różnych utrwalonych społecznie sposobach komunikacji. Jak stwierdza M. Epsztejn tykalność zaliczyć należy do najbardziej prymitywnych form komunikacji²⁶ i dodaje dalej, że w kulturze dotyk ma nie tylko ograniczony potencjał komunikacyjny, ale i uzależniony jest od norm różnych społeczeństw²⁷. A więc znaki taktylne ciała mogą być nośnikami znaczeń symbolicznych i można je odczytać w określonych kodach kulturowych. W tym miejscu ważne jest dla mnie stwierdzenie Anny Łebkowskiej o istocie funkcji dotyku, która jest związana z pojmowaniem kategorii doświadczenia jako odczuwania cielesnego²⁸:

(...) skłonność do zacierania binarnych opozycji – w tym przypadku między tym, co cielesne a tym, co duchowe – idącą w parze z szukaniem takich kategorii, które pozwalają widzieć świat w postaciach przekraczających ową opozycyjność²⁹.

Poprzez opis sfery tykalnej wybranych postaci mężów sprawiedliwych reprezentatywnych dla Leskowa i Wodołazkina przedstawię charakterystykę porównawczą tych postaci i odpowiem na pytanie, czy w ich przypadku zmysł dotyku kieruje się własną etyką.

Czytelnik ma możliwość odczytania opisywanych zwrotów haptycznych bohatera w różnych kontekstach – postaram się je zaprezentować w odniesieniu do wybranych tekstów literackich. W opowiadaniu Leskowa, zatytułowanym *Nieśmiertelny Gołowan*, główny bohater utworu – słynący z siły, odwagi i miłości bliźniego również w wymiarze haptycznym zaznacza swoją niezwykłość. Jego portret zaliczyć należy do galerii Leskowowskich mężów sprawiedliwych, pomagających bliźniemu w potrzebie i realizujących poprzez czyny i konkretne działania prawdziwe wartości chrześcijańskie. W charakterystyce Gołowana są one czytelne na poziomie religijnym, choćby poprzez nawiązanie do prezentacji świętego Georgija Chrobrego³⁰ w literaturze

---

literатуры, zatytułowana *Евгений Водолазкин*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2019, ss. 623.

²⁵ М.Н. Эпштейн, *Хаптика. Человек осязающий...*, s. 14. Przekład mój B. T.

²⁶ Ibidem, s. 17.

²⁷ Ibidem.

²⁸ A. Łebkowska, *Afirmacja dotyku w dyskursie współczesności*, [w:] *W kulturze dotyku? Dotyk i jego reprezentacje w tekstach kultury...*, s. 13.

²⁹ Ibidem.

³⁰ *Стих о Егории Храбом* (XI в.) [w:] *Голубиная книга*, сост., переводы и комментарии Д. Дудко, Эксмо 2008, с. 51.

hagiograficznej XI wieku, gdzie nieśmiertelność świętego wiązała się z brakiem strachu przed śmiercią fizyczną³¹. Literacki wizerunek Gołowana u Leskowa pozostaje także w związku z folklorem – w szczególności z postacią Wielikana³² z wielkoruskich bajek i bylin. Haptyczność tytułowej postaci Leskowowskiego opowiadania przybiera znaczenie symbolicznie podczas strasznej morowej choroby, która nawiedziła mieszkańców okolic Orła. Wtedy to całe rodziny umierały bez pomocy, wszyscy bali się pomagać zakażonym w obawie o własne życie. Tylko jeden Gołowan kładł na opuchlizny chorych przygotowane przez siebie plastry, które może nie poprawiały stanu zdrowia zakażonych, ale pozwalały im na kontakt z drugim człowiekiem i przynosiły chwilową ulgę w cierpieniu. Owo dotykane chorych miejsc na ciałach zarażonych przez Gołowana nie ma mocy uzdrawiającej, ale budzi w nich nadzieję i przywraca wiarę w to, że każde życie ludzkie jest ważne i godne uwagi innych. Przy tym „posługi pielęgniarskie” wykonywane przez Gołowana wymagały bohaterstwa, poświęcenia i wyzbycia się strachu przed śmiercią:

(...) велика была его услуга больным и здоровым в том отношении, что он безбоязненно входил в зачумленные лачуги и поил зараженных не только свежеею водою, но и снятым молоком, которое у него оставалось из-под клубных сливок (Leskow VI: 366)³³.

Gołowan codziennie przeprowadzał się przez rzekę Orlik na starych drzwiach stodoły, by zwilżyć usta umierającemu lub też narysować kredą znak krzyża na drzwiach chaty po jego śmierci. Aspekt tykalności w takiej sytuacji staje się jednocześnie aktem bohaterstwa, miłosierdzia i miłości bliźniego. Fakt, iż Gołowan narażając się każdego dnia na zakażenie morem pozostał zdrowy – okoliczna ludność tłumaczyła jego nadprzyrodzonymi zdolnościami, których źródła upatrywała w ludowych legendach i przekonaniu, że jest on w posiadaniu bezoarowego kamienia, który chroni go przed epidemią. Sam zaś kamień (zwany inaczej rzekomym kamieniem jelitowym) już w średniowieczu uważany był za talizman i przypisywano mu właściwości magiczne i lecznicze³⁴. Mieszkańcy Orła wyobrażali sobie, że posiadanie, a zarazem dotykane kamienia zapewnia jego właścicielowi pomyślność we wszelkich działaniach.

Najważniejszy jednak w przypadku Gołowana jest sam gest pojenia mlekiem, którego kinetyka ujawnia żeński, macierzyński charakter jego zachowania. Leskow

³¹ О.Е. Майорова, *Рассказ Н.С. Лескова «Несмертельный Голован» и житийные традиции*, „Русская литература” 2002, № 4, с. 155.

³² *Славянская мифология. Словарь-справочник*, сост. Л. Вагурина, Москва: Линор & Совершенство 1998, с. 187-188.

³³ Cytaty z tekstu przytaczam za: Н.С. Лесков, *Несмертельный Голован*, [в:] Его же, *Собрание сочинений в одиннадцати томах*, Москва 1957, т. VI, umieszczając w nawiasie po cytacie nazwisko pisarza, tom i stronę cytowania, nr. (Leskow VI: 366).

³⁴ *Безоар. Камень от всех болезней*. [в:] *Историческая медицина*, [в:] <https://zen.yandex.ru/media/id/5d6abb03bf50d500ae1fd361/bezoar-kamen-ot-vseh-boleznei-5d766de1c05c7100aec3202e> (20.06.2021).

w prezentacji bohatera sugeruje, że nasycenie Gołowana cechami kobiecymi, a dokładniej macierzyńskimi ujawnia głębię jego miłości wyrażoną w praktycznym geście³⁵. Ta uwaga dotyczy także innych projekcji mężów sprawiedliwych autora *Nieśmiertelnego Gołowana*: Iwana Flagina w *Wędrowcu urzeczonym* (*Очарованный странник*, 1873), Konstantego Pizońskiego w opowiadaniu *Kotin żywiciel i Płatonida*, (*Котин доилец и Платонида*, 1867), czy też tytułowej postaci Pawlina w utworze *Pawlin* (*Павлин*, 1874). Gest pojenia mlekiem, obdarowywania tym, co u Gołowana było najcenniejsze, albowiem prowadził on gospodarstwo mleczne i dzięki temu utrzymywał liczną rodzinę, można odczytać zarówno w odniesieniu do mitologii, jak i religii chrześcijańskiej. W utworze Gołowana okoliczna ludność nazywa go „małokanem” („молоканом”) i tłumaczy sobie jego wybór profesji w sposób następujący:

Было мнение, что он избрал это потому, что сам был *молокан*. Может быть, это значило просто, что он все возился с молоком, но может быть, что название это метило прямо на его веру, в которой он казался странным, как и во многих иных поступках. (Leskow VI: 359).

Pierwsza „miejscowa” próba interpretacji kinetyki Gołowana – rozwożenia mleka i produktów mlecznych każdego ranka w celach zarobkowych wykazuje naiwność takiego myślenia i postrzegania bohatera li tylko jako osoby zajmującej się dystrybucją mleka. Natomiast kontekst religijny przywołuje sektę małokanów zwanych inaczej Prawdziwymi Duchowymi Chrześcijanami³⁶. Byli to rosyjscy heretycy, którzy odrzucili naukę Cerkwi prawosławnej o poście – w dni postne pili mleko, a jedynym źródłem ich wiary było Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu³⁷. Ponadto małokanie w zasadach wyznawanej wiary bardzo różnili się między sobą, co w rezultacie doprowadziło do ich podziału. Leskow jednak zwraca w opowiadaniu uwagę na praktyczny charakter chrześcijaństwa. Ta prostota zaznacza się także w haptyczności Gołowana, początkowo związanej z kinetyką codziennych czynności, które w szczególnych okolicznościach nabierają jednak cech symbolicznych i określają chrześcijańską postawę tej postaci. Przywoływany powyżej zwrot haptyczny pojenia mlekiem dotyczy relacji między podmiotami – Gołowanem i najpierw zdrowymi, a później chorymi mieszkańcami Orła.

Natomiast kolejny tykalny opis Gołowana ma związek z działaniem podjętym przez niego w sposób świadomy na własnym organizmie. To wydarzenie łączy się także z morową zarazą i opisaną w opowiadaniu sytuacją haptyczną. Chłopiec o imieniu Pańka chciał, podobnie jak to czynił wcześniej Gołowan, popłynąć po rzece na starych drzwiach, co zakończyło się niepowodzeniem i porzuceniem owej prowizorycznej

³⁵ Т.Б. Ильинская, *Молоканство в творчестве Н.С. Лескова*, «Вестник СПбГУ» 2010, серия 9, вып. 2, с. 34-35.

³⁶ Ks. K. Dębiński, *Roskoł i sekty Prawosławnej Cerkwi Rosyjskiej. (Szkic historyczny)*, Warszawa: Gebethner i Wolff, Kraków: G. Gebethner i S-ka 1910, s. 80.

³⁷ Ibidem, s. 84.

tratwy na środku Orlika. Gołowan w celu odzyskania tego jedyne go wodnego środka transportu i możliwości dostania się do zakażonych rzucił się w pław i uratował swoją tratwę, dotkliwie przy tym kalecząc nogę. Potem poprosił stojącego obok kosiarza o kosę i liść łopianu, po czym usunął uszkodzony fragment własnego ciała przy pomocy ostrza kosy i wyrzucił go do rzeki Orlik, wiedząc, że woda również jest zakażona morową zarazą³⁸. Opisany zwrot haptyczny Gołowana związany był z niewyobrażalnym bólem jego ciała, ale spowodowany świadomym działaniem i wiedzą medyczną rannego. Gołowan bowiem zatamował krwawienie i oczyścił ranę – dzięki czemu ocalał. Mieszkańcy Orła w opowiadaniu podstawie zasłyszanych plotek i własnych ludowych wyobrażeń tworzą własną interpretację tego wydarzenia:

А услышавшие про это сразу догадались, что Голован это сделал неспроста, а что он таким образом, избоясь за людей, бросил язве шмат своего тела на тот конец, чтобы он прошел жертвицей по всем русским рекам из малого Орлика в Оку, из Оки в Волгу, по всей Руси великой до широкого Каспия, и тем Голован за всех отстрадал, а сам он от этого не умрет (Leskow VI: 371).

Przytaczając ten fragment utworu zwracam uwagę na fakt, że sam zwrot haptyczny Gołowana i jego przyczyny znajdują różne objaśnienie u Leskova: z jednej strony – sam narrator motywuje ten zwrot haptyczny Gołowana racjonalnymi przesłankami, istotą biologii organizmu człowieka w momencie zagrożenia morową zarazą. Z drugiej zaś strony, pisarz uruchamia „zbiorową” interpretację tego wydarzenia haptycznego reprezentatywną dla mentalności mieszkańców Orła, na którą silny wpływ wywierają ludowe wierzenia: wiara w moc bezoarowego kamienia Gołowana i przekonanie o jego nieśmiertelności, co w tym przypadku nadaje temu wydarzeniu baśniowego, mitologicznego charakteru. Dotyk jest również kojarzony z bólem i fizycznym cierpieniem – w tym miejscu przywołuję działania haptyczne Gołowana ratujące mu życie i uruchamiające naturalistyczne jego przedstawienie.

Reasumując, można stwierdzić, że Leskow w opisie sfery taktylnej tytułowej postaci opowiadania *Nieśmiertelny Gołowan* zaprezentował pozytywną projekcję określonego typu postaci reprezentatywną dla męża sprawiedliwego. Zwroty haptyczne bohatera ujawniają nieustanne pragnienie bliskości Gołowana z drugim człowiekiem i stanowią ilustrację jego etycznych przekonań, co potwierdzają tezy Epsztejna przedstawione w podrozdziale zatytułowanym *Etyka dotykania. Bliskość*³⁹. Uczony w tej części pracy zwraca uwagę na to, iż dotyk najpierw odwołując się do psychofizyczności człowieka – tworzy jego własną taktylną etykę, którą można odnieść do istniejących norm społecznych.

Niezwykle interesująca jest ocena haptyczności postaci dana przez Leskova i wpleciona w narrację tekstu, odkrywająca przed czytelnikiem istotę mentalności rosyjskiej

³⁸ Н.С. Лесков, *Несмертельный Голован...*, с. 370.

³⁹ М.Н. Эпштейн, *Хаптика. Человек осязающий...*, с. 22-27.

ludności, myślenia zbiorowego, którego źródła należy upatrywać w wierzeniach ludowych. W opisie zaś sfery tykalnej Gołowana, obok realistycznej prezentacji dotyku, z wyraźną domieszką naturalizmu (choćby w scenie odcinania fragmentu skażonego ciała przez Gołowana), sama jego postać urasta w oczach mieszkańców Orła do rangi mitologicznego bohatera. W opowiadaniu *Nieśmiertelny Gołowan* haptyczność definiuje nie tylko samego bohatera, ale określa i mentalność mieszkańców Orła, którzy w interpretacji haptyczności Gołowana odwołują się do źródeł rosyjskiej kultury. Istniejące w opowiadaniu dwie linie narracyjne – mitologiczna i socjalno-psychologiczna⁴⁰ objaśniają na swój sposób zwroty haptyczne bohatera, tworzą dwuplanowość utworu i pokazują różne możliwości oceny sfery tykalnej tej postaci. Leskow zatem poprzez haptkę Gołowana ujawnia pozytywne cechy swego bohatera zarówno w odniesieniu do prawosławia, jak i wierzeń ludowych. Przy czym zarówno cielesność, jak i duchowość tej postaci w sposób niezwykle harmonijny tworzy ideał dobrego i wrażliwego człowieka na ból i cierpienie bliźniego.

Kolejnym interesującym mężem sprawiedliwym w kontekście opisu haptycznego jest tytułowy bohater powieści Jewgienija Wodołazkina⁴¹ – Laur. W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że autor *Laura* to także ceniony rosyjski literaturoznawca, badacz twórczości Nikołaja Leskowa, co pozostaje nie bez znaczenia dla opisu obydwu postaci mężów sprawiedliwych. W jednym z wywiadów Wodołazkin wyjaśnia swoje zainteresowanie literaturą staroruską i rozpoczęcie w przeszłości studiów doktoranckich w Instytucie Literatury Rosyjskiej przy Akademii Nauk ZSRR, kierowanej wówczas przez Dmitrija Lichaczowa w sposób następujący:

Но когда в Петербурге, в Пушкинском доме появилось место в аспирантуре по древнерусской литературе, я со спокойной душой туда перешел, потому что был к этому готов. Дело в том, что Лесков был превосходным знатоком Древней Руси, в частности старообрядчества. Изучение этого писателя подготовило меня к восприятию Древней Руси и приблизило к ней. И вот так я плавно перешел из одной лодки в другую, этот переход оказался вполне благотворным⁴².

⁴⁰ O.E. Майорова, *Рассказ Н.С. Лескова «Несмертельный Голован» и житийные традиции...*, s. 152.

⁴¹ Jegienij Wodołazkin (ur. 1964), absolwent Instytutu Filologii Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki, obecnie pracuje jako profesor literatury staroruskiej w Instytucie Literatury Rosyjskiej (Domu Puszkinińskim) Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu. To wybitny współczesny pisarz rosyjski. Wielką sławę w kraju i na świecie zdobył dzięki powieści *Laur* (*Лавр*, 2012), przetłumaczonej na 30 języków, w tym w 2015 roku na język polski. Pisarz otrzymał za nią najbardziej prestiżowe nagrody literackie w Rosji oraz wyróżnienia zagraniczne. Krytyk „The Guardian” uznał ją za jedno z 10 najważniejszych dzieł o Bogu.

⁴² Wywiad z J. Wodołazkinem, przeprowadzony przez Marię Laszczewą: *Изменилось ощущение бога и времени. «Оправдание Острова» – новый роман Евгения Водолазкина. Мы поговорили с писателем о возвращении к Древней Руси, уроках Лихачева и понимании вечности „Meduza”*, 15.12.2020, [w:] <https://news.myseldon.com/ru/news/index/242421000>.

Ta uwaga Wodołazkina pozwala lepiej zrozumieć jego stosunek do spuścizny literackiej Leskowa, w tym możliwych analogii w prezentacji „mężów sprawiedliwych”. Wodołazkin osadza fabułę utworu w średniowiecznej Rosji (XV/XVI w.), a jego centralną postacią, zgodnie z klasyfikacją Aleksandra Gorielowa⁴³, zaliczyć należy do kategorii świętobliwych – początkowo błędzących, potem zaś poszukujących wyższej idei i właściwej drogi do świętości – na końcu osiągających ów cel. Tę wieloetapowość w życiu bohatera symbolicznie odzwierciedlają jego różne imiona: początkowo czytelnik poznaje go jako Arsenija, dalej jako Ustina, później Ambrożego i na koniec Laura, a oprócz imion posiada on i dwa przydomki: Rukiniec i Medyk⁴⁴. Postaram się prześledzić wybrane zwroty haptyczne tej postaci w czterech kolejnych księgach powieści ilustrujących cykle przemiany bohatera, by odpowiedzieć na pytanie czy jego sfera dotykowa stanowi źródło informacji o nim samym i otaczającym go świecie, czy za pomocą ciała i kinetyki postaci literackiej zostają przekazane przez pisarza określone wzorce etyczne.

W pierwszej z ksiąg – nazwanej przez Wodołazkina *Księgą poznania* zostaje przedstawione dzieciństwo i lata młodzieńcze Arsenija. Czytelnik poznaje bohatera w powieści jako małego chłopca o przydomku Rukiniec. Otrzymuje on na chrzcie imię Arsenij i skończywszy dwa lata często odwiedza swego dziadka – Christofora, żyjącego samotnie w chacie przy cmentarnym murze. Po śmierci rodziców na skutek morowej zarazy – mając zaledwie siedem lat Arsenij zamieszkuje z dziadkiem. Godny odnotowania jest fakt, iż sam jego opiekun jest znanym w okolicy znachorem i zielarzem, człowiekiem, który chce przekazać wnukowi wszystkie swe umiejętności i życiową wiedzę. Można by się pokusić o stwierdzenie, że poznanie haptyczne Arsenija kształtuje się właśnie pod wpływem kontaktów z Christoforem: wspólnego zbierania leczniczych ziół, zmysłowego poznawania świata, między innymi, poprzez zapach i dotyk. Wymownym przykładem takiej relacji jest opis składania pocałunku przez chłopca na jego ulubionej ikonie męczennika Krzysztofa:

Иногда Христофор снимал икону со стены и давал поцеловать Арсению. Ребенок задумчиво целовал святого Христофора в мохнатую голову и касался потускневших красок подушечками пальцев. Дед Христофор наблюдал, как таинственные токи иконы перетекают в руки Арсения⁴⁵.

Pocałunek złożony przez chłopca na ikonie i dotykanie ikony dłońmi znamionuje jego szczególną drogę w przyszłości, której jednak stary Christofor, choć obdarzony darem jasnowidzenia, nie umie do końca zinterpretować. Poprzez skórę: usta i opuszki

⁴³ Ал. Горелов, *Хождение за истиной*, op.cit.

⁴⁴ Wiele imion i różne etapy życiowych perypetii można także odnieść do Leskowowskiej charakterystyki Iwana Flagina – bohatera *Urzeczonego wędrowca*, który musiał najpierw pograć się grzechu, by odnaleźć właściwą drogę do Boga.

⁴⁵ Е. Водолазкин, *Лавр*, Москва: Издательство АСТ 2017, с. 21. Kolejne cytaty z tego wydania podaję w nawiasie wskazując tytuł utworu i stronę cytowanej powieści.

palców Arsenij odczuwa bliski kontakt z ikoną św. Krzysztofa, przybliżając się w ten sposób do sfery sacrum. Gest całowania ikony wpisuje się w tradycyjny wzorzec sensoryczny wierzących prawosławnych:

В православии поцелую всегда уделялось особое внимание, так как в традиции древнехристианской церкви он был символом христианской любви и мира. Апостол Павел часто говорил о *священном поцелуе*, наставляя приветствовать друг друга с «целованием святым». (...) Святым поцелуй еще считается и потому, что дьявол, или сатана, разъединяет людей, а «святое целование» способно соединять⁴⁶.

Ponadto Arsenij ową jedność ze świętym oprócz samego pocałunku osiąga poprzez dotykanie opuszkami palców samej powierzchni świętego obrazu, co przypomina współczesną taktylną funkcję ikon rzeźbionych przeznaczonych dla dotykowego oglądu⁴⁷ przez osoby niewidzące. Dotykanie kształtuje w ten sposób indywidualne podskórne wnętrza ciała bohatera, sprzyja formowaniu się w nim wyrazistych i zamkniętych koncepcji filozoficznych⁴⁸ – jego stosunku do Boga i samej wiary. To właśnie haptyczne relacje Arsenija z otaczającym go światem roślin, zwierząt i ludzi kształtują się pod wyraźnym wpływem dziadka Christofora. Gdy pewnego razu do starca przychodzi chora kniahini⁴⁹ z guzem w głowie, Arsenij staje się świadkiem następującej sytuacji haptycznej:

Он обнимает ее голову и прижимает к своей груди. Княгиня слышит биение его сердца. Затрудненное стариковское дыхание. Сквозь его рубаху чувствует прохладу нательного креста. Жестокость его ребер. (...) Веруй Господу и Пречистой Его Матери и обрящещи помощь. Старец касается сухими губами ее лба (*Laur*: 34-35).

W przytoczonym wyżej cytacie, oprócz informacji o tym, że wyostrza się słuch chorej, kolejne odczuwane przez nią doznania mają charakter haptyczny: ciepło ciała Christofora, chłód krzyżyka na piersi, ostrość jego żeber. Ten akt tykalny obserwuje młody Arsenij, który oswaja się z samym uzdrawiającym dotykiem. Jest on wrażliwym chłopcem i zaczyna płakać z radości na widok uzdrowienia kniahini. Jego łyzy zlizuje zaś oswojony wilk⁵⁰, żyjący z nimi w przyzwykłej chacie. Kinetyka tego wyda-

⁴⁶ А.И. Колобова, *Символическое значение поцелуя в христианстве*, [в:] <https://cyberleninka.ru/article/n/simvolicheskoe-znachenie-potseluya-v-hristianstve> (3.07.2021).

⁴⁷ Т. Щербакова, *Увидеть икону кончиками пальцев. Как незрячим людям помогают ощутить полноту церковной жизни*, [в:] <https://pravoslavie.ru/102092.html> (3.07.2021).

⁴⁸ J. Brach-Czajna, *Dotknięcie świata*, [w:] *Blony umysłu...*, s. 62.

⁴⁹ Takie tłumaczenie przytaczam za polskim przekładem powieści: J. Wodołazkin, *Laur*, tłum. E. Skórska, Poznań: ZYSK I S-KA Wydawnictwo 2015, s. 30.

⁵⁰ Е. Водолазкин, *Лавр...*, с. 35.

rzenia haptycznego zasługuje na głębszą analizę. Albowiem to zwykle bohater jest podmiotem inicjującym gest, a w tym przypadku Arsenij staje się jego pasywnym odbiorcą. Zlizywanie łez chłopca przez wilka ma znaczenie symboliczne i odwołuje się do żywotów świętych i chrześcijańskich przekazów, potraktowanych przez Wodołazkina w sposób synkretyczny. Samo imię bohatera ‘Arsenij’ łączy go z osobą jego patrona – świętego Arsenija Wielkiego⁵¹, który posiadał Boży dar łez. W prawosławiu oznacza to, iż osoba nim obdarowana widzi grzeszność spotykanych ludzi, a nawet całej ludzkości i ma zdolność wstawiennictwa za nimi u Boga. Łzy bohatera znamionują zatem jego początek drogi do świętości i posiadanie określonych zdolności, wynikających z jego wiary. Zlizywanie przez oswojonego wilka łez chłopca przywołuje natomiast epizod z żywota św. Franciszka z Asyżu i wilka z Gubbio⁵². Ta legenda⁵³ z kolei ilustruje wpływ świętych na zachowanie zwierząt, co w powieści Wodołazkina silnie akcentuje dziadek Arsenija – Christofor mówiąc chłopcu o jedności wszystkich stworzeń na ziemi i odpowiedzialności człowieka za oswojenie dzikich zwierząt. Wilk żyjący z Christoforem i Arsenijem staje się w ich towarzystwie zwierzęciem łagodnym i umiejącym okazać wdzięczność za opiekę, czego wyrazem jest zlizywanie łez z twarzy chłopca w geście pełnego zaufania. Dalej w *Księdze poznania* Arsenij czuwa trzy doby nad umierającym Christoforem i ta jego opieka ma również wymiar tykalny: młodzieniec pomaga mu utrzymać pozycję siedzącą – swoimi plecami podpira plecy dziadka i przyciśniętym do niego sercem wyrównuje bicie jego serca (*Laur*: 58). Arsenij po śmierci dziadka przejmuje obowiązki uzdrowiciela i dotyk jego dłoni staje się ważnym elementem kontaktu z chorymi:

Прикасясь к телу больного, руки Арсения теряли материальность, они словно струились. В них были что-то родниковое, остужающее. Приходившие к Арсению в его ранние годы затруднились бы сказать, целебны ли это его прикосновения, но уже тогда были убеждены, что его прикосновения приятны (*Laur*: 63).

W przytoczonym cytacie pojawia się określenie „przyjemnego dotyku”, które w przypadku uzdrawiania dotykiem nie jest takie oczywiste, albowiem chorym zmarłego Christofora najczęściej kojarzył się z bólem. W ich przekonaniu to właśnie ból

⁵¹ Arsenij Wielki (345-449/450) – *Житие преподобного отца нашего Арсения Великого. Житие 403*, [w:] *Жития святых на русском языке, изложенные по руководству Четьих-Миней святого Димитрия Ростовского*. 12 книг, Москва: «Ковчег» 2010 и: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/402 (1.07.2021).

⁵² B. Trojanowska, «Лавр» Евгения Водолазкина – диалог с древнерусской литературной традицией, [w:] *Типы творчества literackiej: od mistrza pióra do grafomana*, pod red. E. Sądzińskiej i A. Szymańskiej, Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Rossica 11, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2018, s. 210.

⁵³ *O poświęconym cudzie, którego św. Franciszek dokonał nawróciwszy okrutnie dzikiego wilka z Gubbio*, [w:] *Kwiatki świętego Franciszka z Asyżu*, tłum. Leopold Staff, wyd. 3, Warszawa: Wydawnictwo Kama 1996, s. 61-63.

podczas uzdrawiającego dotyku gwarantował powodzenia leczenia (Leskow VI: 63). Z braku jednak innego uzdrowiciela w okolicy uznali „przyjemne leczenie” Arsenija za wystarczające, tym bardziej, że stosował te same trawy i zioła co Christofor.

W księdze drugiej powieści Wodołazkina nazwanej *Księżą wyrzeczenia* bohater po tragicznej śmierci ukochanej Ustiny i dziecka w jej łonie wyrusza w świat, jego podróż jest nieśpieszna, a miejsca, w które się udaje – z pozoru przypadkowe. Podobnie jak to było w przypadku Nieśmiertelnego Gołowana w opowiadaniu Leskowa ważną rolę w prezentacji postaci stanowi postawa bohatera wobec ludzi zakażonych morowym powietrzem. Arsenij pomaga chorym i potrafi przewidzieć ich dalszy los – pokonanie choroby bądź rychłą śmierć, jak choćby w przypadku Jegora Kuznieca. Nie ma w nim strachu przed własną śmiercią, a jego dotyk i modlitwa łączą w sobie dwie jego role: uzdrowiciela i pielgrzyma:

Арсений брал больных за запястье и внимал движению их крови. Иногда проводил рукой по груди или по темени. (...) Если больного ждало выздоровление, Арсений улыбался и целовал его в лоб. Если же ему судилась смерть, Арсений беззвучно плакал. Иногда предначертание не было явлено, и тогда Арсений горячо молился о выздоровлении недугующего. Держа лежащего человека за руку, он передавал ему жизненные силы. Отпускал его руку лишь тогда, когда чувствовал, что борьба жизни и смерти решается в пользу жизни (*Laur*: 124).

W tej części powieści Wodołazkina sfera tykalna pełni rolę kluczową – Arsenij dotykając różnych części ciał zakażonych (nadgarstka, skroni, dłoni), całując czasami ustami czoła zadżumionych, a kiedy indziej upuszczając krew przy wykorzystaniu posiadanych narzędzi – ma fizyczny kontakt z zakażonymi, podejmuje się zadania uzdrowienia ich ciał, a modlitwa wzmacnia jego prośby o ich zdrowie u Boga. Arsenij nie tylko leczy potrzebujących, ale ich karmi, poi, a ozdowieńców uczy opieki nad chorymi, zajmuje się też pochówkiem zmarłych. Jego sława uzdrowiciela rośnie, a po wyleczeniu kniahini i jej córki w Biełoziersku ratuje on także życie Kseni i jej syna Sylwestra, leczy okolicznych mieszkańców, wykorzystując nowe medykamenty i zioła, głosząc wyższą prawdę, iż w leczeniu „najważniejszy jest medyk i jego siła lecząca”⁵⁴. Po ucieczce z miasta i tragicznej przygodzie na drodze bohater przyjmuje imię Ustina i staje się szaleńcem Bożym. Osiedlając się następnie na ziemi przynależnej do żeńskiego monasteru Jana Chrzciciela wiecie życie w odosobnieniu. Podejmuje walkę ze słabościami własnego ciała, czego przykładem jest sytuacja haptyczna, opisująca jak Ustin w ciepłe i parne noce rozbiera się do naga, kładzie na nagrobnej płycie specjalnie wystawiając swe ciało na ukąszenia komarów:

Проводя рукой по телу, он испытывал необычное ощущение. Ему казалось, что кожа его покрылась густой как у Исава, растительностью. Когда он к ней

⁵⁴ J. Wodołazkin, *Laur*, tłum. E. Skórska..., s. 121.

прикасался, растительность обращалась в кровь. В темноте Арсений не видел крови, но чувствовал ее запах и слышал хруст раздавленных насекомых. Чаще же не обращал на них внимания, поскольку во время ночных стояний усердно молился за Устину (*Laur*: 185).

Skóra staje się zatem szczególnym przekąźnikiem receptorów dotykowych Ustina, którego fizyczny ból i cierpienie ma charakter celowy i pokutny, łączy się także z modlitwą bohatera za zmarłych: Ustinę i ich wspólne dziecko. Bohater żyjąc w tym okresie w trudnych warunkach zмага się z odrzuceniem przez ludzi, zwierzęta, podlega siłom natury. I tak podczas jednej z zim spędzonych pod Pskowem prawie zamarza na śmierć, ale nagle zaczyna odczuwać wewnętrzne ciepło w ciele i jawi mu się młodzieniec, który uderzywszy go gałązką po twarzy przepowiada mu nowe życie, oczyszczenie i koniec dotychczasowych męczarni, po czym Ustin wyraźnie czuje woń kwiatów, co zwiastuje początek nowej drogi życiowej bohatera.

W *Księdze drogi* zaś Arsenij w towarzystwie Włocha Ambrogia Flekkia udaje się z Rosji do Jerozolimy z ważną misją posadnika Gawriiły, by na pamiątkę jego zmarłej córki Anny powiesić lampkę w świątyni Grobu Pańskiego. Haptyczność bohatera wynika głównie z jego sposobu podróżowania i przypadkowych kontaktów z innymi ludźmi, jak na przykład niechciane zaloty żony karczmarza, czy też opis jazdy na wielbłądzie. Natomiast odnajduję w tej części powieści Wodołazkina dwa opisy haptyczne Arsenija zasługujące na dokładniejsze omówienie. Pierwszy z nich dotyczy pobytu Arsenija i Ambrogia w twierdzy Zadar, gdzie w karczmie wzięto ich za tureckich szpiegów i nawet gest podniesienia prawej ręki i wypowiedziane po rosyjsku słowa: „Мы паломники и едем на Святую землю” (*Laur*: 322) budzą podejrzenia. Tę kinetykę Arsenija można zinterpretować, odwołując się do symboliki gestu ręki w ikonie⁵⁵ jako gestu błogosławieństwa i symbolu chwały życia wiecznego. Następnie Arsenij wykonuje znak krzyża w obrządku prawosławnym, co budzi wrogość i niezrozumienie wśród tutejszej katolickiej ludności, która podejmuje decyzję o pozbawieniu przybyszy życia. Na szczęście dzięki interwencji kapitana statku pielgrzymi zostają uratowani. Druga sytuacja haptyczna dotyczy rozmowy marynarzy na statku o tym, że ogień, który w Wielkanoc zstępuje na Grób Pański ma szczególne właściwości i nie parzy ciała człowieka. Statek, na którym płynął Arsenij wyruszył w drogę już po Wielkiej Nocy, stąd byli oni przekonani, że nie doświadczą tajemnych właściwości ognia. Arsenij przekonał ich jednak, że każdy dzień człowiek wierzący winien traktować jak Paschę i na dowód tego włożył dłoń do ognia: „Языки пламени проходили сквозь разведенные пальцы и подсвечивали их розовым светом. Среди спустившейся ночи ладонь Арсения сияла ярче костра” (*Laur*: 253). Przyglądający się temu wydarzeniu haptycznemu marynarze zegnali się, traktując to jako cud i potwierdzenie Boskiej mocy ognia w osobie Arsenija.

⁵⁵ J. Sprutta, *Symbolika dłoni w ikonie. Studium teologiczno-ikonograficzne*, „Poznańskie Studia Teologiczne”, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2004, t. 17, s. 181-182.

W ostatniej z części powieści, zwanej *Księgą spokoju* bohater przechodzi kolejną metamorfozę – po postrzyżynach zakonnych, które to stanowią konkretne działanie haptyczne – stają się aktem sakramentalnym, zgodnie z którym „na świat poprzez materię tego świata nieustannie splywa łaska Ducha Świętego, przygotowująca świat do przyszłej przemiany, stworzenia nowego nieba i nowej ziemi”⁵⁶. Znaczącym jest także nowe imię bohatera – przyjmuje on bowiem imię zakonne Ambrożego na pamiątkę tragicznie zmarłego przyjaciela i pielgrzyma w drodze do Jerozolimy – Ambrogio Flekkia. Po jakimś czasie pracy w monasterze i uzdrawianiu przybyłych do niego chorych Ambrożę opuszcza klasztor, by na koniec zamieszkać samotnie w miejscu bliskim jego dzieciństwu. Nadal, ale już jako Laur, zajmuje się leczeniem i modlitwą: przywraca wzrok nowogrodzkiej bojarowej Jelizawiecie, gdy ta, pełna wiary, przemywa oczy wodą z jego źródła⁵⁷. Ponadto leczy on opętanego Nikołaja, gładzi po głowie ciężarną sierotę Anastazję, a po ucieczce z domu obmywa jej ręce i twarz. Gest ten ma także znaczenie symboliczne i oczyszcza ją z grzechu, otwiera drogę do modlitwy i Boga („омовение”)⁵⁸. Starzec kładzie rękę na czole Anastazji, dzieli swą pieczęć na dwie części by dać jej opiekę i schronienie. W czasie zaś porodu Anastazji:

Он берет в руки ее ладонь, и в нее вливается прохлада. Он берет в руки ее боль. Впитывает капля за каплей. Изредка встает, чтобы подбросить в костер веток. (...) Рука Лавра на ее животе. (...) Руки Лавра чувствуют голову ребенка. Она словно прилипает к его рукам и мягко выходит наружу. Плечи. Живот. Колени. Пятки. Лавр перерезает пуповину. Омывает младенца теплой водой (*Laur*: 434-435).

Przytaczany wyżej cytat to jedna z ostatnich scen powieści, w której sfera taktylna bohatera w pewien sposób dubluje jego zwroty haptyczne w przypadku porodu Ustiny, z tą jednak różnicą – że w przypadku Anastazji przynoszą one szczęśliwe rozwiązanie. Ambrożę przyjmując na swe starcze ciało ból i cierpienie rodzącej – ratuje ją i jej dziecko, a potem umiera. Dotyk jego dłoni składany na różnych częściach ciała Anastazji ma charakter uzdrawiający i przynoszący ulgę rodzącej. Po odcięciu pępowiny starzec obmywa noworodka w ciepłej wodzie, a jego działanie można odczytać zarówno jako rzeczywiste umycie ciała dziecka, jak i jego symboliczne przygotowanie do życia ziemskiego w bliskości z Bogiem.

Reasumując, opis sfery tykalnej zaprezentowanych postaci: Gołowana w opowiadaniu Leskowa i Laura w powieści Wodołazkina definiuje ich jako mężów sprawiedliwych, ujawniając tym samym etykę ich zachowań, mającą swe źródło w miłości Boga, a także pragnieniu bliskości z drugim człowiekiem. Gołowana w taktylnej charakte-

⁵⁶ S. Bułhakow, *Prawosławie. Zarys Kościoła Prawosławnego*, tłum. ks. H. Paprocki, Orthdruk s.c. Białystok 1992, Formika, Warszawa 1992, s. 131.

⁵⁷ P. Pytka, „Święte źródła” prawosławia w krajobrazie wschodniego pogranicza Polski, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, t. XXVI, 2010, s. 286.

⁵⁸ A. Markunas, T. Uczitel, *Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 1999, s. 323.

rystyce można odnieść do kontekstów mitologicznych, religijnych i socjalno-psychologicznych. W przypadku Laura, obok tła społeczno-psychologicznego, najważniejsza wydaje się być sfera religijna, nieustanna dążność bohatera do osiągnięcia świętości, która znajduje odzwierciedlenie w kinetyce jego ciała. Skóra, dłonie i usta bohaterów, zarówno u Leskowa, jak i Wodołazkina, stykają się z określonymi częściami ciał innych osób, najczęściej uzdrawianych, wchodzą w aktywne relacje z otaczającym światem, tworząc tym samym pomost między ich fizycznością i duchowością. Godnym odnotowania jest fakt, że obydwaj bohaterowie są uzdrowicielami, a ich dotyk leczy, albo przynajmniej przynosi ulgę w cierpieniu. Już w samym akcie uzdrawiania, które opiera się na fizycznym kontakcie dwóch podmiotów: uzdrowiciela i chorego w przedstawionych utworach literackich zawarta jest bezgraniczna chrześcijańska miłość bliźniego, która pozwala leczyć nie tylko ciało, ale i duszę – poprzez modlitwę i pełne zawierzenie Bogu. Wspomniani mężowie sprawiedliwi jako „homo hapticus” są świadectwem tego, że warunkiem życia człowieka jest dotyk i pragnienie ciągłego przekraczania granicy między sobą i drugim człowiekiem⁵⁹.

References

- Barański Z., *Mikołaj Leskow*, [w:] *Historia literatury rosyjskiej*, red. M. Jakóbiec, Warszawa 1976, t. 2.
- Baudrillard J., *Simvolicheskiy obmen i smert'*, Moskwa: Dobrosvet 2000.
- Epshteyn M.N., *Filosofiya tela*, G. Gul'chinskiy, *Telo svobody*, Sankt-Peterburg: Alteya 2006.
- Bezoar. *Kamen' ot vsekh bolezney*, [v:] *Istoricheskaya meditsina*, [v:] <https://zen.yandex.ru/media/id/5d6abb03bf5>.
- Brach-Czaina J., *Blony umyslu*, Warszawa: Wydawnictwo Sic! 2003.
- Bukhshtab B.Ya., *Skazy o narodnykh pravednikakh* («Ocharovannyi strannik», «Levsha» «Tupeynyy khudozhnik» N. Leskova, [v:] *Vershiny. Kniga o vydayushchikhsya proizvedeniyakh russkoy literatury*, sost.V.I. Kuleshov, Moskwa: Detskaya literatura 1983.
- Buňhakow S., *Prawosławie. Zarys Kościoła Prawosławnego*, tłum. ks. H. Paprocki, Orthdruk s.c. Białystok 1992, Formika, Warszawa 1992.
- Caillois R., *Mif i chelovek. Chelovek i sakral'noye*, Moskwa: OGI 2003.
- Dębiński K., Ks., *Roskoł i sekty Prawosławnej Cerkwi Rosyjskiej. (Szkic historyczny)*, Warszawa: Gebethner i Wolff, Kraków: G. Gebethner i S-ka 1910.
- Faryno Ye., *Vvedeniye v literaturovedeniye*. Uchebnoye posobie. Izdatel'stvo RGPU im. A.I. Gertsena 2004.
- Gorelov Al., *Khozheniye za istinoy*, [v:] <http://leskov.lit-info.ru/leskov/about/hozhdenie-za-istinoj.htm>
- Grunwald M., *Homo hapticus. Dlaczego nie możemy żyć bez zmysłu dotyku*, tłum. E. Kowynia, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2019.
- Il'inskaya T. B., *Molokanstvo v tvorchestve N.S. Leskova*, „Vestnik Spbgu” 2010, seria 9, vyp. 2.
- Khalizev V., Mayorova O., *«Leskovskaya kontseptsiya pravednichestva»*. *V mire Leskova*. Sbornik statey, Moskwa: Sovetskiy pisatel' 1983.

⁵⁹ M.H. Эпштейн, *Хаптика. Человек осязающий...*, с. 29.

- Kolobova A.I., *Simvolicheskoye znachenije potseluya v khristianstve*, [v:] <https://cyberleninka.ru/article/n/sim>.
- Lashcheva, M., *Izmenilos' oshchushchenije boga i vremeni. «Opravdaniye ostrova» – novyy roman Yevgeniya Vodolazkina. My pogovorili s pisatelem ovozvrashchenii k Drevney Rusi, urokakh Likhacheva i ponimaniu vechnosti*, „Meduza”, 15.12.2020, [v:] <https://news.myseldon.com/ru/news/index/242421000>.
- Leskov N.S., *Nesmertel'nyy Golovan*, [v:] *Sobraniye sochineniy v odinnadsati tomakh*, Moskva 1957, t. VI.
- Lyapina L., *Sensornaya poetika v russkoy literature XIX veka*, Moskva: Palmarium, Academic publishing 2014.
- Łebkowska A., *Afirmacja dotyku w dyskursie współczesności*, [w:] *W kulturze dotyku? Dotyk i jego reprezentacje w tekstach kultury*, [w:] *W kulturze dotyku? Dotyk i jego reprezentacje w tekstach kultury*, red. A. Łebkowska, Ł. Wróblewski i P. Badysiak, Kraków: «NOMOS» 2016.
- Markunas A., Ucztiel T., *Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 1999.
- Mayorova O.Ye., *Rasskaz N.S. Leskova «Nesmertel'nyy Golovan» i zhitiynnye traditsii*, „Russkaya literatura” 2002, № 4.
- O przeświątym cudzie, którego św. Franciszek dokonał nawróciwszy okrutnie dzikiego wilka z Gubbio*, [w:] *Kwiatki świętego Franciszka z Asyżu*, tłum. Leopold Staff, wyd. 3, Warszawa: Wydawnictwo Kama 1996.
- Osipova N., *Telesno-taktil'nyy kod kak sposob chuvstvennogo vospriyatiya mira v poezii russkoy emigratsii 1920-1940 gg.*, *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, „Slavica Wratislaviensia” CLVIII, Wrocław 2014, UAWr, No 3570.
- Popiel-Machnicki W., *Telo v postmodernist-skom diskurse (na primere tvorchestva Viktora Yerofeyeva)*, „Slavica Wratislaviensia” CLIII, *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, Wrocław 2011, UAWr, No 3277.
- Pytka P., „Święte źródła” prawosławia w krajobrazie wschodniego pogranicza Polski, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, t. XXVI, 2010.
- Slavyanskaya mifologiya. Slovar'-spravochnik*, sost. L. Vagurina, Moskva: Linor & Sovershenstvo 1998.
- Smolińska M., *Haptyczność poszerzona: zmysł dotyku w sztuce polskiej drugiej połowy XX i początku XXI wieku*, Kraków: Universitas 2020.
- Sprutta J., *Symbolika dłoni w ikonie. Studium teologiczno-ikonograficzne*, „Poznańskie Studia Teologiczne”, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2004, t. 17.
- Stikh o Yegorii Khrabom*, [v:] *Golubinaya kniga*, sost., perevody i kommentarii D. Dudko, Eksmo, 2008.
- Stolyarova I., *V poiskakh ideala. (Tvorchestvo N.S. Leskova)*, Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta 1975.
- Trojanowska B., *«Lavr» Yevgeniya Vodolazkina – dialog s drevnerusskoy literaturnoy traditsiyey*, [w:] *Typy twórczości literackiej: od mistrza pióra do grafomana*, pod red. E. Sadzińskiej i A. Szymańskiej, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Rossica” 11, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2018.
- Trojanowska B., *„Odchodząca” Ruś i Rosja w twórczości Mikołaja Leskova. Postaci, motywy, sposoby wyrażania*, Bydgoszcz 2008.
- Vodolazkin Ye., *Lavr* Moskva: Izdatel'stvo AST 2017.

- W kulturze dotyku? Dotyk i jego reprezentacje w tekstach kultury*, red. A. Łebkowska, Ł. Wróblewski i Badysiak, Kraków: «NOMOS» 2016.
- Wodolazkin J., *Laur*, tłum. E. Skórska, Poznań: ZYSK I S-KA Wydawnictwo 2015.
- Yevgeniy Vodolazkin, [v:] *Znakovyye imena sovremennoy literatury*, pod red. A. Skotnickiej i J. Świeżego, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019. Moskwa: «Kovcheg» 2010.
- Yampol'skiy M., *Skvoz' tuskloye telo*, Moskwa: Novoye literaturnoye obozreniye 2010.
- Zhitye prepodobnogo ottsa nashego Arseniya Velikogo. Zhitye 403*, [v:] *Zhitya svyatykh na russkom yazyke, izlozhennyye po rukovodstvu Chet'ikh-Miney svyatogo Dimitriya Rostovskogo. 12knig*, Moskwa: «Kovcheg» 2010.

NOTA O AUTORCE

Beata Trojanowska – dr hab., prof. uczelni w Katedrze Literatury Polskiej i Rosyjskiej Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy na Wydziale Literaturoznawstwa. **Publikacje. Książki:** *Estetyka i literatura romantyczna w edycjach periodycznych idealistów moskiewskich „Mnemozyna” i „Moskowskij Wiestnik”*, Bydgoszcz 2002; *„Odchodząca” Ruś i Rosja w twórczości Mikołaja Leskova. (Postaci, motywy, tematy, sposoby wyrażania)*, Bydgoszcz 2008. **Artykuły:** *Гамлет и гамлетизм а творчество Михаила Лермонтова и Александра Блока. Рецензия творчества Николая Лескова в польской русистике конца XX и начала XIX вв.*, [w:] *Русистика: вчера, сегодня, завтра*, Болгария, София 2018; *В поисках идеала – творчество Николая Лескова и «Лавр» Евгения Водолазкина*, [w:] *Русистика и современность*, Монография pod red. проф. И.П. Лысаковой, доц. Е.А. Железняковой, Санкт-Петербург: «Северная звезда» 2018; *«Лавр» Евгения Водолазкина – диалог с древнерусской литературной традицией*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Litteraria Rossica” 11, 2018; *Модернистский дискурс в творчестве Всеволода Гаршина*, [w:] *Revitalizace Hodnot: Umění a Literatura IV*, Editor Josef Dohnal, Ústav slavistiky FF MU, Česká asociace slavistů, Tribun EU, Brno 2019; *Sny ludzkości o wyspie szczęśliwej – kilka uwag o literaturze utopijnej i dystopijnej rosyjskiego romantyzmu*, „Slavia Orientalis”, t. LXVIII, 2019, nr 4; *Несколько замечаний о специфике субъективности в современной русской прозе (на примере романа «Лавр» Евгения Водолазкина)*, [w:] red. G. Czerwiński, E. Pańkowska, *Między metafikcją a non-fiction. Podmiotowość w literaturze rosyjskiej końca XX- początku XXI wieku*, Białystok 2020.

ORCID: 0000-0003-3624-8553

Email: beatroj@ukw.edu.pl